

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

168

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmases (CCEPC)
Producció: L'Avenc
Disseny original: Canseixanta
Triada de novetats: Pineda Vaquer,
Carles Barrull (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 2339-8256

CONTINGUTS

EDITORIAL: Dona, consciència i ...	1
TEMES 1: Dona i repressió franquista ...	2
TEMES 2: La repressió contra les ...	5
TEMES 3: Necessitats quotidianes ...	8
PATRIMONI: Institut de cultura i ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

VICTÒRIA ALMUNI. Centre d'Estudis Senieus

DONA, CONSCIÈNCIA I REPRESSIÓ EN ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

En aquest número de *Plecs* reivindicuem la necessitat d'estudiar i reflexionar sobre el paper actiu de les dones en la lluita política, sindical i social de la Catalunya del segle XX. Començat el segle XXI, cal incentivar els estudis que se centren en la lluita del col·lectiu femení i en l'acció repressiva que aquesta ha desencadenat per part dels poders establerts. És un col·lectiu poc estudiat i per tant poc conegut, que molts cops ha actuat de manera ben activa però que ha restat en un segon pla a l'hora de ser reconegut el seu esforç. En donem una visió des de la història local i comarcal, amb estudis que s'han anat portant a terme els darrers anys i que aporten noves mirades sobre el tema. Hem triat territoris, enfocaments i períodes diferenciats, per tal de mostrar un tast d'una realitat molt complexa en la qual cal continuar fent recerca. Permeten reflexionar sobre el fet que les dones han tingut actituds crítiques envers els sistemes polítics i socials imperants i han lluitat per canviar-los. No parlem de lluita feminista, encara que resulta difícil diferenciar quan ho és i quan no, perquè gairebé sempre es mesclen aspectes generals de classe i d'ideologia amb altres més concrets de reivindicació de gènere. Les dones no han lluitat només pel dret a l'educació, o al vot, o contra altres pràctiques discriminatòries. També ho han fet per canviar models establerts i aconseguir millores polítiques i socials.

Dels articles que presentem s'extreuen conclusions vàlides per a altres contextos. David Ginard ens parla sobre el paper

de les activistes obreres a la Mallorca del primer terç del segle XX. En destaquem l'escassa presència institucional malgrat la participació activa en la lluita i el rerefons sexista

Grup de Dones del Centre Obrer de la Sénia amb la seua bandera. Anys 30 del segle XX.

Font: Gentil Ferré / Centre Obrer de la Sénia.

de la repressió, que van patir per ser d'esquerres i per ser dones transgressores. Ricard Camil Torres descriu la repressió que es va exercir sobre les dones a les presons valencianes durant el primer franquisme. A més de les vexacions i l'especial patiment de les que hi ingressaven amb els seus fills, en sortir de la presó continuava la repressió quotidiana i l'estigma. Helena Saavedra descriu el paper de la fàbrica com a espai de socialització i conscienciació de les obreres tèxtils durant la segona etapa de la dictadura a Vilafranca del Penedès. Argumenta com entre elles sorgeix un model de dona diferent del franquista. A més d'independència econòmica, la fàbrica els permet compartir pensaments i experiències, de manera que esdevé un lloc clau de socialització on es desperten consciències de grup. Finalment, a l'espai dedicat al patrimoni Meritxell Ferré reflexiona sobre la importància de la fundació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, el 1909, i

el manteniment del seu llegat a l'actual Espai Francesca Bonnemaïson.

Quatre aportacions que ens permeten explorar diferents vies d'estudi contemporànies sobre el paper de la militància política i social de les dones en un segle convuls com va ser el segle XX. El paper de totes elles ha marcat la situació de què parteixen les generacions actuals. ■

temes-1)

RICARD CAMIL TORRES FABRA. Universitat de València

DONA I REPRESSIÓ FRANQUISTA AL PAÍS VALENCIÀ. EL CAS DE LA PRIVACIÓ DE LLIBERTAT DE POSTGUERRA

És clar que el sector masculí va estar afectat per la repressió franquista en una magnitud molt superior que el de les dones, per la qual cosa els treballs referents al sector represaliat femení són més escassos al País Valencià.¹ A més, la realitat carcerària tampoc no ha tingut major ressò.²

El règim franquista es va instaurar en terres valencianes seguint el mateix patró que a la resta de territori conquerit pels franquistes: empresonament massiu d'enemics a partir de les delacions i lliurament als tribunals militars.³ L'única diferència respecte a la resta d'indrets que caigueren en mans dels aixecats va estar en la gran quantitat de presoners que van caure de cop en mans franquistes. És cert que la caiguda d'altres fronts proporcionà desenes de milers de presoners, però en el cas valencià els capturats no eren únicament militars, ja que als ports mediterranis, especialment al d'Alacant, una ingent massa humana intentava escapar de les urpes enemigues.⁴

Presó Provincial de Dones. Dia de la Mercè a començaments dels anys 50. Font: Ministeri de l'Interior. Biblioteca de la DGIIPP, Prisión Provincial de Valencia, s/f.

Les primeres presons, igual que els camps, exceptuant les prèviament existents, eren improvisades («habilitades», les denominaven els franquistes). És a dir, a les presons provincials, pel que fa a les dones, s'afegiren les de Borriana (convent de la Mercè), el convent de Santa Clara i una sec-

ció de Santa Maria del Puig a València, a Ontinyent una casa senyorial, a la Vila Joiosa un immoble, a Ibi a un xalet, part d'una caserna del quarter de Benalúa i els cinemes Saló, Granados, Nou Cinema i Modern a Alacant, a més dels diferents calabossos judicials comarcals i dels ajuntaments. Així mateix, no era estrany que les dones hi ingressaren amb els seus fills.

Progressivament, tot aquest embull caòtic començà a ser reglat, i les detingudes es lliuraven a disposició judicial⁵ amb l'únic mitigador de la proximitat a la solidaritat familiar. A més, no pocs infants moriren a les presons i tampoc no pocs van ser cedits il·legalment a famílies benestants furtant-los a les mares.⁶

I és que el franquisme mai va considerar les dones com a preses polítiques; per regla general eren considerades prostitutes⁷ i la convivència amb les recluses per delictes comuns mai va resultar amable. A diferència dels homes, les dones es trobaven barrejades amb les preses comunes.

La diferenciació sexual es demostrava també en el treball intern de la presó. Mentre els homes podien accedir als beneficis del programa de redempció de penes pel treball, les dones no. A més, la pressió del personal religiós era més potent, i els cursos de cuina i les labors es presentaven com l'únic quefer diari. El comú amb el món penitenciari masculí eren les paupèrrimes condicions d'internament: desnutrició i absència d'higiene, amb l'agreuiment dels trastorns hormonals, especialment la desaparició de les menstruacions i, per tant, una arribada primerenca de la menopausa per a moltes dones joves.⁸

També era terrible l'amuntegament, hem dit. Cap presó valenciana comptava amb calefacció ni amb aigua calenta i l'obtenció de sabó o productes relacionats amb la higiene íntima femenina no era responsabilitat de l'establiment penitenciari; únicament podien accedir-hi mitjançant l'ajuda familiar o acceptant les condicions draconianes que imposaven els econòmats. Sarna, polls i epidèmies de tota mena es convertiren en una constant. La infermeria era una altra entelèquia i les malalties no eren ateses. La comunicació externa estava subjecta a una fèrria censura en la qual participaven el capellà i les religioses⁹ i les cartes es rebien mutilades. Les visites, el mateix.

A la presó de València, la directora, Nativitat Brunete, ajudada per la seva germana Teresa, funcionària de presons, s'encarregaren de fer la vida impossible a les internes tant inventant-se obligacions com anul·lant els seus pocs drets, retenint ordres de llibertat provisional, allargant comunicacions de commutacions i sent les inductores d'alguns suïcidis, càstigs i altres formes de repressió.

El personal de presons estava format per gent provinent dels mèrits de guerra, en el cas femení gairebé sempre vídues o familiars d'excaptius i altres. A partir de 1940, s'incorporaren funcionàries provinents d'oposicions reglades, però no varià gaire la situació interna dels recintes penitenciaris ja que les «oposicions patriòtiques» no van alterar en excés el perfil del personal penitenciari. Únicament es va començar a notar certa professionalitat per part de les funcionàries a partir de 1946.¹⁰

Preses republicanes a la Presó de Santa Clara de València, entre 1939 i 1942. Font: "Género y Represión Franquista. Estudio y análisis de las mujeres detenidas y represaliadas en el ámbito historiográfico del País Valenciano", publicat per la Universitat de València i l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona.

En aquestes infracondicions, les preses polítiques s'organitzaren solidàriament a l'interior de les presons: la *família* era la cèl·lula primerenca, amb predomini polític del PCE, formant les anomenades *comunidades*, consistents a agrupar un nombre d'internes equilibrat al voltant de les que rebien ajuda externa. Cada *família* estava dirigida per una *mare*, que era la responsable de la distribució del que rebien.

Els responsables dels centres sempre respongueren amb la màxima duresa a qualsevol intent organitzatiu de les preses. Per exemple, el 14 d'abril de 1940 tres recluses van enar-

borar un símil de la bandera republicana que havien confeccionat. Van ser confinades a la cel·la de càstig. Un altre exemple que va acabar en cel·la de càstig es va produir en negar-se una presa a besar la figureta del nen Jesús;¹¹ i és que els afers religiosos eren regulars.

Pel que fa al moviment de recluses, ja hem apuntat que en un primer moment la totalitat de les mateixes va provenir de les preses dels vencedors i de les denúncies. Amb el temps, les entrades i sortides es van regularitzar amb la intervenció dels tribunals i les normatives al respecte, amb els habituals moments àlgids depenent del rigor i l'èxit de les modalitats repressives del règim.

Al maig de 1945, a la presó de Santa Clara va entrar de cop un bon nombre de joves d'entre 21 i 23 anys acusades de complot comunista. El degoteig de preses polítiques no va començar a disminuir fins a l'estiu d'aquell any i en endavant les noves recluses estaven relacionades amb la guerrilla antifranquista.

L'estimació del nombre de dones tancades a la primera postguerra proporciona unes 1.000 a les presons castellanques,¹² unes 3.000 a les alacantines¹³ i 4.011 a les valencianes.¹⁴

Dels expedients es desprèn que la majoria, prop del 50 %, eren menors de 30 anys. Afegint les preses d'edats compreses entre els 31 i els 40 anys, el resultat presenta un 72,5 %¹⁵ de dones en edat de procrear i produir. La sotstracció d'aquest sector poblacional va tenir resultats negatius en els àmbits econòmics, demogràfics i socials.

La majoria d'internes, més del 80 %, era d'origen valencià, i el 15 % de territoris limítrofs, sobretot refugiades durant la guerra,¹⁶ i encara que les referències a la militància en els expedients són escasses, la majoria pertanyia a UGT i PCE, seguides per les anarquistes i ja de manera minoritària PSOE, ERC, JUSU, POUM, PURA, PSUC i PRS.¹⁷ Però, segons les fonts, les dones militants no superaven el 10 %, i les sindicals encara menys, cosa que apunta que la politització provocada per la guerra no va assolir ni de bon tros els nivells denunciats pel franquisme i menys encara s'ajustava a la imatge de dona miliciana. Només un 0,7 % tenia militància política o sindical abans de la guerra, per tant tampoc podem assegurar, almenys des del punt de vista de les xifres que presenten les empresonades, que la Segona República va radicalitzar en excés les dones.

Pel que observem a les condemnes, destaca la sentència a sis anys (35,5 %), seguida per les de dotze anys (29,1 %), trenta anys (9 %), vint anys (7,8 %), tres anys (5,5 %), un any (5,4 %), dos anys (2,4 %), quinze anys (1,3 %), quatre anys (1,1 %), catorze anys (1 %), vuit anys (1%), perpètua (0,5 %), deu anys (0,2 %), nou anys (0,2 %), set anys (0,1 %) i cinc anys (0,1 %). Així doncs, més de la meitat

temes-1)

de les condemnes corresponen a penes de més de dotze anys, però si hi afegim les superiors a tres anys, el coeficient frega el 87 %. Per tant, es tracta en la pràctica totalitat de

Visita del Bisbe a la Presó Central de Burgos, el dia de la Mercè, patrona dels presos, 24 de setembre de 1942.

Bibliografia

1. A. AGUADO i V. VERDUGO, «Las cárceles franquistas de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar», *Studiahistorica, Historia Contemporánea*, 29, Salamanca: Universidad de Salamanca, 2011, p. 55-85; de les mateixes autores, «Represión franquista sobre las mujeres. Cárceles y Tribunales de Responsabilidades Políticas», *Hispania Nova*, 10, 2012; V. VERDUGO, *Presas valencianas*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2007; de la mateixa autora, «Franquismo y represión penitenciaria femenina: las presas de Franco en Valencia», *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, vol. 15, 1, gener-juny 2008, p. 151-176; A. AGUADO, «Presas políticas y memoria femenina. Historia de una presa de Franco: Remedios Montero “Celia”», en S. GÁLVEZ BIESCA, *Presas de Franco*, Málaga: Diputación Provincial de Málaga, 2007.
2. R. C. TORRES FABRA, *Alambradas, muros y corrientes de aire. El universo penitenciario franquista en el País Valenciano*, Xàtiva: Ulleye, 2013, p. 231-235.
3. Per a una introducció a la imposició del model franquista, R. C. TORRES FABRA, «Reconstrucció o desmembrament? La darrera postguerra civil al País Valencià», en *Afers*, 45, Catarroja: 2003.
4. J. M. SANTACREU (coord.), *Una presó amb vistes al mar: El drama del port d'Alacant, març de 1939*, València: Tres i Quatre, 2008.
5. Algunes van estar condemnades a mort.

penes aflictives. Els desitjos repressors del règim queden clarament expressats en aquestes xifres.

En definitiva, les dones van formar un col·lectiu específic pel que fa a la repressió carcerària, amb la particularitat que la seva condició sexual va marcar decisivament el caire d'aquella repressió: al càstig per causes ideològiques i de classe, el mateix que els homes, s'afegia el pervers procés de doble exclusió atenent a la seva categoria de *roges*, denominació que, per la dictadura de Franco, resumia i concentrava tots els mals del planeta.

Eixe doble estigma de roges i dones significava que mai quedaria absolt el seu pecat original. A la pràctica això es convertia en repressió quotidiana, és a dir, canviar els murs de les presons per enfrontar-se als murs socials mitjançant els indults promulgats per la dictadura.

Tot i les enormes llacunes del present treball derivades de la limitació de l'espai, a partir de tot l'anterior, podem afirmar que el règim mai intentà integrar el sector poblacional vençut durant la guerra. ■

6. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid: Temas de Hoy, 2010, p. 74 i ss.
7. Les veritables prostitutes rebien el nom de *juninas* en l'argot carcerari. Les polítiques eren *roges*.
8. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, op. cit., p. 126.
9. L'Ordre del Ministeri de Justícia de 6 octubre de 1941 en particularitzava les atribucions.
10. Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, op. cit., p. 167.
11. Expedients de la Presó de Santa Clara, Arxiu del Regne de València (ARV).
12. Estimació de J. L. PORCAR, *Un país en gris i negre. Memoria histórica i repressió franquista a Castelló*, Castelló de la Plana: Publicacions de la UJI, 2013, p. 77 i ss.
13. Xifra que es desprèn de M. ORS MONTENEGRO, *La represión de guerra y postguerra en Alicante (1936-1945)*, Alacant: Universitat d'Alacant, 1994.
14. A. SIMÓ ROSALENY i R. C. TORRES FABRA, *La violència política contra les dones (1936-1953). El cas de la privació de llibertat en la província de València*. València: Alfons el Magnànim, 2016.
15. ARV, Secció Fons Picassent, Expedients.
16. Ídem.
17. Ídem.

DAVID GINARD I FÉRON. Professor titular d'Història Contemporània, Universitat de les Illes Balears

LA REPRESSIÓ CONTRA LES DONES A LES ILLES BALEARS (1936-1948)

L'activisme femení durant la República

La proclamació de la Segona República va implicar per a les dones balears l'obertura d'un escenari inèdit de participació en l'activitat política. Aquesta comptava amb una certa tradició, manifestada des dels temps del Sexenni Revolucionari (1868-74), que havia donat lloc a iniciatives tan rellevants com el frustrat Congrés Feminista de 1883 o l'edició, ja a les acaballes de la monarquia alfonsina, de la revista *Concepción Arenal* impulsada per l'escriptora andalusa Margarita Leclerc. Ja abans de l'establiment del sufragi femení, els republicans i socialistes mobilitzaren intensament les obreres de Palma per lluitar contra els mecanismes caciquils durant la jornada de les eleccions municipals parcials de maig de 1931. Concedit el dret al vot, proliferaren a la premsa obrera mallorquina (sobretot a *El Obrero Balear* i *Nuestra Palabra*) articles d'opinió en pro de l'estructuració organitzativa de les dones progressistes. Tot i això, entre 1931 i 1936 la presència política institucional de les dones balears d'esquerra va ser molt minsa. Cal destacar la incorporació de l'escriptora Maria Mayol Colom a la candidatura republicano-socialista per a les eleccions a Corts de novembre de 1933. Altrament, es crearen grups femenins dels principals partits d'esquerra i es difongueren símbols i efemèrides feministes, com el Dia de la Dona Treballadora, que el 1936 assolí un considerable impacte a Palma, amb actes que congregaren unes 2.000 persones.¹

Tot plegat, en els anys republicans s'assistí al sorgiment d'un grapat d'activistes obreres que, particularment amb posterioritat als Fets d'Octubre de 1934, assoliren un indubtable impacte popular, alhora que eren objecte d'atacs amb evident rerefons sexista des dels mitjans conservadors. El cas més conegut és el de la comunista Aurora Picornell Femenias, companya de l'agent de la Komintern Heriberto Quiñones González. Nascuda a Palma el 1912, es va socialitzar políticament a partir de la col·laboració amb la ja esmentada Margarita Leclerc i amb l'activista anticlerical Ateu Martí, qui ja el 1930 la va incorporar a la direcció de la Lliga Laica de Mallorca. Adscrita des del 1931 al PCE, Picornell esdevingué un personatge cèlebre a Mallorca a causa del seu espectacular carisma i activisme, manifestat en dimensions tan variades com el sindicalisme, el feminisme, el laïcisme i la col·laboració en premsa. Impulsà el Secretariat de la Dona del PCE juntament

amb les germanes Antònia i Maria Pascual.² Dins l'àmbit del socialisme, destacà la important implantació de les dones socialistes a la localitat de Capdepera, circumstància que generà l'admiració de la diputada Margarita Nelken.³ A Eivissa, la lluita sindical fou liderada per Margalida Roig Colomar, fundadora de la Unió Obrera Femenina que articulà les obreres tèxtils de l'illa. La presència femenina fou particularment rellevant en l'associacionisme obrer de caràcter cultural. No és casualitat que la principal víctima de la violència falangista

Grup d'obers i obreres, en un míting celebrat a Mallorca durant la Segona República.

de preguerra fos una dona, la jove socialista Reyes Díaz, ferida en l'atemptat contra la Casa del Poble de Palma (juny del 1936).⁴ Tot plegat, resulta indubtable que, en iniciar-se la Guerra Civil, hi havia a l'arxipèlag un incipient moviment femení d'esquerra que posava en qüestió la influència que els sectors conservadors i clericals havien exercit tradicionalment de manera aclaparadora sobre les dones il·lenques.

La repressió en temps de guerra 1936-39

A les Balears, l'aixecament militar contra la República s'inicià el 19 de juliol de 1936. No tenim gaire informació sobre la participació femenina en les diverses accions de resistència que tingueren lloc a Mallorca, Menorca i Eivissa. S'ha dit

1
2
5
8
11
13
14
16

temes-2)

que Aurora Picornell formà part del grup d'activistes d'esquerres que exigiren al governador civil de la província, Antonio Espina, que distribuís armes per plantar cara als revoltats. A més a més, les obreres de la fàbrica tèxtil eivissenca Can Ventosa mantingueren durant uns dies una vaga iniciada abans de la revolta militar.

La repressió practicada a les Balears que restaren dins la zona franquista (Mallorca, Eivissa i Formentera) fou força contundent en termes comparatius amb altres zones de l'Estat. Naturalment les activistes d'esquerres foren part de l'objectiu de destrucció de la base social progressista practicada pels militars antirepublicans. Tanmateix, com a tot arreu, hi hagué molts més homes que dones executats per l'acció de les forces rebels. Ens consta que, de les 1.500 víctimes de les desaparicions forçades a Mallorca i les Pitiüses, al voltant d'una quinzena eren dones, per la qual cosa representarien entorn de l'1 % del total. Aurora Picornell fou assassinada la nit del 5 al 6 de gener de 1937 al costat d'altres quatre dones més, víctimes d'una «treta» de preses de la presó femenina de Can Sales realitzada per pistolers falangistes autoritzats pel governador civil de les Balears, Mateu Torres Bestard. Altres dones executades a Mallorca foren la dirigent socialista Pilar Sánchez Llabrés i les militants d'Esquerra Republicana Balear Francisca Lull Font i Francisca Sales Lull. Cal esmentar igualment l'assassinat de cinc infermeres de la Creu Roja allistades en el desembarcament republicà del capità Alberto Bayo (agost-setembre de 1936).

Altrament, les dones esquerranes de l'arxipèlag patiren l'extrem rigor dels tribunals militars franquistes. Ens consta que hi hagué algunes condemnades a mort, tot i que en cap cas no es va aplicar aquesta sanció. Així, segons una relació de 844 sentències de consells de guerra del període 1936-1939 que es conserva a l'arxiu militar de les Balears, fins al final de la guerra haurien estat penades a mort dotze dones. L'anàlisi de les sentències permet constatar una tipologia d'acusacions específiques contra les «roges». Era habitual, per exemple, vincular-les amb activitats de suport a familiars perseguits. També podien ser objecte de condemna per haver «injuriat» l'exèrcit, la Guàrdia Civil o Falange arran d'una detenció o per haver fet comentaris privats de crítica al règim o qüestionant els èxits militars franquistes. De vegades

la condemna es devia simplement al fet que l'acusada no havia reaccionat davant d'un comentari contrari al règim.

Des del començament de la guerra dotzenes de dones foren empresonades. Sembla que representaren al voltant del 5 %

dels presos polítics illencs, si seguim la proporció derivada d'una relació de 270 detinguts governatius elaborada el 1937 per les autoritats militars a efectes d'un possible intercanvi amb el bàndol republicà. Entre el juliol i el novembre de 1936 les esquerranes mallorquines foren internades en una dependència específica de la Presó Provincial de Palma, però posteriorment foren traslladades a un antic hospici conegut com Can Sales. D'un bon començament hi ingressaren 31 dones, i al final del conflicte s'arribà al centenar. En la majoria dels casos, les preses eren persones que ni tan sols militaven dins cap organització. Algunes fins i tot havien estat retingudes en condició d'ostatges fins que es procedís a la captura dels seus familiars masculins. Tot i que es tractava d'una instal·lació molt precària, el tracte que rebien era relativament correcte i la pèssima alimentació es podia complementar amb l'ajut familiar que rebien les preses.

D'altra banda, com a la resta de la zona franquista, les republicanes balears patiren penes amb un elevat component simbòlic, de purificació i d'apropiació del cos de la dona. Podem esmentar en aquest sentit el rapat, la ingestió d'oli de ricí i les agressions sexuals. El seu caràcter estigmatitzador, destinat a perdurar en la memòria de la comunitat, era prou evident en una societat articulada en petits nuclis de població. Per descomptat queden

pocs rastres documentals d'aquesta mena d'accions, més enllà dels que ens proporcionen les fonts orals. En aquest sentit, testimonis com el de la simpatitzant anarcosindicalista Julia Palazón Cano permeten constatar l'enorme transcendència que tingueren a barris populars de Palma com la Soledat.⁵

Aurora Picornell (1912-1937), feminista i mítica dirigent comunista mallorquina, executada durant la Guerra Civil.

La persistència de la repressió (1939-48)

Entre 1939 i 1943 persistí una repressió vinculada a les conseqüències immediates de la guerra. En el cas de les Balears, cal esmentar en primer terme la derivada de l'ocupació franquista de Menorca, el febrer de 1939. Algunes republicanes menorquines foren condemnades a mort (encara que no afu-

sellades); entre altres, coneixem els casos de Maria Català Pons, Catalina Juaneda Orfila, Antònia Juanico Amengual i Margalida Riudavets Mercadal. Es tractava, en general, de dones que s'havien incorporat a l'activisme polític durant el període bèl·lic, una etapa en què les Dones Antifeixistes assoliren una expansió molt notable en aquesta illa. Les republicanes menorquines foren recloses inicialment en una presó femenina habitada a Maó, però des del 1940 foren traslladades a altres centres penitenciaris, principalment al de Palma.

No debades, la presó de dones de la capital mallorquina fou durant la postguerra immediata un dels cinc únics centres penitenciaris femenins de l'Estat destinats al compliment de condemnes. Per aquest motiu, hi arribaren centenars de preses procedents de la resta d'Espanya, particularment de Madrid, Catalunya, Astúries i Andalusia. En conseqüència, les ja precàries instal·lacions de l'antic asil del carrer Sales es van veure desbordades. Cal assenyalar la pèssima qualitat de l'alimentació, la dramàtica situació de les preses-mares, i la singular incidència de la pressió eclesial a través de les Monges de la Caritat i de les catequistes d'Acció Catòlica. L'intens programa de catolització de les recluses tingué el seu episodi més dramàtic en el suïcidi, el 26 de setembre de 1942, de la dirigent comunista Matilde Landa Vaz, arran de les intenses coaccions perquè es batiàs. Landa esdevindria amb el temps un dels principals símbols mobilitzadors de la resistència comunista espanyola. La presó femenina de Palma fou clausurada el setembre de 1943.⁶ Les preses excarcerades

foren sotmeses a un sever règim de control i vigilància. En molts de casos, van ser obligades a romandre allunyades de la seva localitat de residència durant algun temps. Ens consta que un bon nombre d'antigues internes peninsulars i menorquines optaren per seguir residint a Mallorca. Altrament, a la segona meitat del decenni dels quaranta algunes dones mallorquines tornaren a ser empresonades arran de les diverses batudes practicades per la policia contra els militants dels grups clandestins antifranquistes, particularment el PCE. La desarticulació d'aquesta resistència, la primavera del 1948, posà punt final a una etapa de la història social i política de les Balears. La participació femenina en l'activisme dels dècenns dels seixanta i setanta correspondria a uns paràmetres molt diferents.

En resum, sembla indubtable que a les Balears centenars de dones patiren actuacions punitives durant la guerra i la postguerra immediata. Com a la resta de l'Estat, es tractà d'una repressió sexualitzada, adreçada a estigmatitzar i *reeducar* les dones que havien transgredit el model tradicional, com demostra l'ús de fórmules singulars (rapat de cabells, agressions sexuals...) o l'extrema incidència de l'Església catòlica en la presó femenina de Palma. Per contra, el nombre de dones mortes per la repressió franquista fou relativament baix, però es tractà de figures de gran rellevància pública que, com Aurora Picornell i Matilde Landa, esdevingueren referents simbòlics que han exercit un notable impacte en el desenvolupament dels moviments polítics d'esquerra fins als nostres dies. ■

Notes

1. Un bon resum de l'activisme femení a Mallorca fins a la Segona República, en Isabel PEÑARRUBIA, *Moviment feminista i sufragi a Mallorca (segle xx)*, Palma: Documenta Balear, 2008. Sobre la commemoració del 8 de març, Antoni NADAL, *Rituals obrers i avants estudiantils a Mallorca (1890-1980)*, Palma: Documenta Balear, 2015, p. 58-62.
2. Sobre Aurora Picornell, cf. David GINARD, *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*, Palma: Documenta Balear, 2016.
3. «Carta de Margarita Nelken a Maria Vaquer», *El Obrero Balear* 1575 (26 de febrer de 1932), p. 3. Sobre el nucli socialista femení de Capdepera, cf. Miquel LLULL, «La idea és infinita». *El socialisme a Capdepera (1900-1936). Una crònica*, Palma: Documenta Balear, 2016.
4. Cf. l'obra col·lectiva *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca (1900-1936)*, Palma: Lleonard Muntaner editor, 2016.
5. El testimoni de Julia Palazón es troba en David GINARD, *Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals del moviment*

obrer (1930-1950), Palma: Documenta Balear, 2014, vol. 2, p. 194-212. Sobre la repressió contra les dones durant la Guerra Civil, cf. Margalida CAPELLÀ, *Dones republicanes*, Palma: Lleonard Muntaner editor, 2009-2010 (2 volums); Antoni TUGORES, *Víctimes invisibles. La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*, Barcelona: Tria, 2011; David GINARD, «Dona i repressió sota el franquisme. El cas de les Illes Balears», en *Dona, Guerra Civil i Franquisme*, Palma: Documenta Balear, 2011, p. 147-194; Miquel ALENYÀ, *Vuit voluntàries i un voluntari de Creu Roja moren a Manacor l'estiu de 1936*, Palma: Lleonard Muntaner editor, 2011.

6. Hi ha un bon nombre de testimonis de preses peninsulars que foren internades a aquesta presó entre 1940 i 1943 en Tomasa CUEVAS, *Testimonios de mujeres en las cárceles franquistas*, Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2004. Sobre l'episodi de Matilde Landa, cf. David GINARD, *Matilde Landa. De la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*, Barcelona: Flor del Viento, 2005.

temes-3)

HELENA SAAVEDRA-MITJANS. CEFID-UAB

NECESSITATS QUOTIDIANES, REIVINDICACIONS CONQUISTADES: LA FÀBRICA, UN CAMP DE PROVES QUE DESPERTA CONSCIÈNCIES (1960-1980)

Parlar de les dones en el context de la contemporaneïtat significa, en bona mesura, analitzar les dissonàncies que es creen amb relació al discurs hegemònic sobre el rol social que aquestes havien de representar. En aquest sentit, la segona etapa de la dictadura franquista i el període de transició a la democràcia són un marc temporal idoni on identificar i avaluar les divergències entre l'ideal femení de l'àngel de la llar promogut pel règim franquista i les noves formes de ser i fer com a dones que es van desenvolupar al llarg de la dècada dels setanta dins el món del treball, de forma majoritària en el sector del tèxtil.

Manifestació contra la carestia de vida, organitzada per un grup de dones [2 d'octubre de 1976]. Font: ACAP Fons Tothom.

Autor: Jordi Valls. [17-2: 504].

L'àngel de la llar, l'esposa i mare ideal franquista

Des de l'inici, dins l'esquema d'organització social del Nou Estat, el règim franquista va delimitar i promoure un ideal de dona que homogeneïtzés el conjunt de la població femenina, al qual assignava l'única i exclusiva funció social de ser bones esposes i mares. Amb aquesta idea, ja el 1938, al Fuero del Trabajo, l'Estat es comprometia a «liberar a la mujer

casada del taller y la fàbrica». Més enllà de la retòrica triomfalista i paternalista del text legal, aquest posava de manifest la voluntat clara i expressa del nou règim de recloure a les dones a l'espai privat i domèstic, la llar, i al servei i cura de la família. Els successius textos legislatius amb relació al treball reforçaven l'objectiu inicial: es prohibia la contractació de dones casades si tenien fills en edat de treballar o marit; es creava el dot marital com a mecanisme per incentivar l'abandonament del lloc de treball un cop la noia es casava, o s'instaurava com a requisit l'autorització del marit perquè la dona casada pogués treballar.

Amb tot, però, el cert és que ja durant la primera etapa de la dictadura moltes dones es van veure obligades a treballar fora de l'àmbit estrictament domèstic. En conseqüència, les dones s'havien d'ocupar de les feines domèstiques i, alhora, treballar fora de l'àmbit familiar sense tenir garantides unes mínimes condicions legals. A principis de la dècada dels seixanta es va intentar, sense èxit, oferir certa cobertura legal al treball femení. No va ser suficient, perquè l'objectiu no era altre que introduir petits canvis legals, els mínims, sense qüestionar el model social franquista. Així, l'autorització del marit per poder treballar era igualment imprescindible i el dot marital o plus familiar seguia vigent. En essència, la integració de la població femenina al mercat laboral se seguia concebant com un fet complementari i se seguien arrossegant les deficiències estructurals del primer vintenni. Aquestes discrepàncies entre el model de dona desitjat pel règim franquista i altres models femenins nous i possibles van començar a aflorar a principis de la dècada dels setanta: allò que fins aleshores havia estat personal, ara passava a ser polític. Les protagonistes d'aquestes divergències es van fer molt evidents, sobretot, amb les noies que van viure la primera joventut durant la dècada dels setanta.

La Vilafranca dels anys setanta

En el marc de l'aplicació dels plans d'estabilització, les àrees comarcals territorials del Penedès van transformar-se integral-

ment, iniciant i potenciant el creixement del sector industrial (béns de consum, indústria química i siderúrgica, alimentació i construcció) i el turisme. De fet, fins a la segona meitat de la dècada dels seixanta, la comarca de l'Alt Penedès era eminentment agrícola, basada en el sector vitivinícola. Va ser sota el mandat de l'alcalde Lluís Melo García (1961-1972) que es va iniciar el creixement demogràfic i urbanístic de Vilafranca, fet que provocà que durant els anys setanta la vila visqués, a petita escala, les problemàtiques socials i les conflictivitats laborals característiques de les zones més industrialitzades.

Progressivament, la mà d'obra productiva va augmentar: per una banda, més treballadors abandonaven el camp per anar a les fàbriques; per l'altra, el pes demogràfic de la comarca i la seva capital anava creixent.¹ La inauguració de l'autopista AP-7 al seu pas per Vilafranca, el 6 de febrer de 1973, va afavorir aquest clima de canvi i expansió industrial i comercial. En efecte, l'estructura productiva de la comarca, i molt especialment de la capital, es va reconfigurar. A començaments dels seixanta, els sectors agrícoles i industrials aglutinaven pràcticament el 80 % de la població activa de la comarca, mentre que als inicis dels anys vuitanta l'agricultura no en representava més del 15 %.

Part del pamflet en format de tira còmica, firmat per "Les Corseteras", on es denuncien els problemes de les treballadores (febrer de 1974). Font: Arxiu personal Arnabat-Mestres. Jordi Valls. [17-2: 504].

De tot plegat, l'element rellevant que cal destacar és que tot aquest creixement industrial i la nova configuració distributiva dels sectors productius no van ser fruit, únicament, de l'augment de mà d'obra masculina, sinó que moltes dones joves es van incorporar al treball assalariat, fonamentalment en el sector del tèxtil. Si s'analiza el sector industrial en detall, s'observa com, entre les diferents branques productives dins el sector secundari i terciari, les que registraven major percentatge d'assalariats

eren la indústria vinícola (19,38 %), la construcció (18,77 %), el sector tèxtil (16,88 %) i el metall (15,64 %).² Paral·lelament, l'estructura empresarial també va experimentar lleugeres modificacions: a mesura que s'avançava en el període, les empreses acumulaven més treballadors. Per exemple, en el sector tèxtil coexistien petits tallers de caràcter més familiar amb la creació o creixement de fàbriques de majors dimensions de plantilla.

A la fàbrica, companyes de feina i companyes de lluita

Arran dels canvis econòmics i socials dels anys seixanta, la societat es va anar transformant. Una d'aquestes transformacions va ser posar en qüestió quin era el rol que havia de tenir la dona en la societat.³ Malgrat que la legislació fos clarament desfavorable a la població femenina i que la seva inclusió al món laboral se seguís concebant com un complement, a les fàbriques es va crear un clima idoni en el qual les contradiccions respecte al model ideal femení franquista es feien cada vegada més evidents i, lentament, es normalitzaven altres models de dona. Així, per una banda la fàbrica es convertia en un espai on les dones podien aconseguir aquella independència econòmica que els permetia deixar de dependre d'una figura masculina; i per l'altra, era un espai on compartir pensaments i experiències amb les companyes. L'entorn fabril esdevenia, per tant, un lloc de socialització clau on poder prendre consciència d'un mateix i del paper que es volia tenir en el si de la societat: qui eren dins i fora la fàbrica, com a treballadores o obreres, com a ciutadanes i com a dones.⁴

En un entorn on la procedència de les treballadores era diversa, on no totes les dones estaven igual de polititzades ni tenien la mateixa implicació en els moviments d'oposició a la dictadura, en menor o major grau van anar arribant a diferents acords i aconseguiren actuar de forma coordinada, com un col·lectiu. Per exemple, per unes aconseguir que la forma de comptabilitzar el treball no fos a preu fet era una millora significativa; per d'altres, era lluitar per una reivindicació laboral legítima. Fos com fos, el fet d'identificar quins elements compartien unes i altres contribuïa a la formació de consciència de grup, de formar part d'un conjunt. En el fons, allò que despertava consciències eren necessitats quotidianes, palpables: el ritme de treball, les baixes per malaltia o per maternitat, la modalitat contractual o la igualtat salarial entre homes i dones.

El cas Madofa, el conflicte que traspasa les parets de la fàbrica

El juny de 1975, després de les eleccions sindicals, la direcció de l'empresa Madofa va decidir impugnar-les al·legant que

temes-3) (pat

la majoria de les dones elegides com a enllaços formaven part de sindicats clandestins. A la vila, com a la resta de l'Estat, les organitzacions de treballadors clandestines van optar per *ocupar* els càrrecs que les estructures oficials del Sindicat Vertical oferien. La represàlia immediata va ser acomiadar la germana d'una delegada sindical elegida. La reacció de les treballadores va ser aturar la producció i reunir-se en assemblea. Allà van redactar una plataforma reivindicativa on demanaven millores salarials (fixar un sou base, seguretat social a càrrec de l'empresa), laborals (lavabos no tancats amb clau, vestidors més grans) i sindicals (dret de reunió sindical). Més enllà dels fets concrets que es van succeir dins la fàbrica, allò significatiu va ser la seva repercussió fora de l'àmbit estrictament laboral. A més a més de rebre el suport d'altres fàbriques tèxtils (Peyton, Belcor) i d'altres sectors industrials (metall, impremta, begudes...), els diferents treballadors i treballadores de la vila es van organitzar també fora de la feina: creant entitats polítiques unitàries com l'Assemblea Democràtica, sindicals (USO, CCOO, UGT) o socials, com per exemple, l'organització Dones Contra la Carestia de Vida o les associacions de veïns. En totes elles, les dones no eren simples espectadores.

Després dels acomiadaments, a Madofa es va paralyitzar qualsevol acció reivindicativa. Contràriament, la resta d'empreses van optar per presentar plataformes reivindicatives pròpies i assegurar aquestes millores a

través de la negociació de renovació dels convenis. Precisament, el conveni del tèxtil tenia com a termini de vigència el desembre de 1975. El cas Madofa també va evidenciar que el camí per aconseguir millores era possible si s'organitzaven

i, per això, les treballadores havien de participar activament en el procés de canvi. A través de les assemblees de fàbrica, les treballadores expressaven les seves opinions alhora que aprenien i interioritzaven una altra forma d'interacció social: debat, arribar a acords o escoltar opinions diverses. Les més polititzades van posar-se al davant per liderar les mobilitzacions, però aquest lideratge només podia ser efectiu si s'aconseguia sumar la resta de companyes. I així va ser: el sentiment de col·lectivitat s'interioritzava perquè prèviament s'havia identificat què era allò que compartien i era legítim reivindicar. Sens dubte, aquest treball conjunt és el que promovia que entre treballadores s'anessin teixint complicitats i un marc mental comú.

Sigui com sigui, el món fabril va ser un espai de proves on experimentar altres formes de ser i pensar-se com a treballadora o obrera, com a ciutadana i, també, com a dona. El fet de treballar i guanyar un salari els oferia, com a mínim, la possibilitat d'emancipar-se. I aquesta emancipació no podia fer-se sense posar en dubte els convencionalismes socials i culturals de l'època, fet que canviava la seva

forma de veure el món i de situar-se en aquest. Elles van ser precursoras i protagonistes dels canvis de mentalitat que va experimentar el país en aquells anys.⁵ ■

Portada del fulletó informatiu i reivindicatiu "La lucha de Madofa", editat per l'"Asamblea de Comisiones Obreras del Penedes (aprobado en Asamblea de trabajadoras de MADOFA)", agost de 1975. Font: Arxiu personal de T.B.E.

Notes

1. R. ARNABAT MATA (coord.), *Història de l'Alt i Baix Penedès*, El 3 de vuit, 2000, p. 143-166.
2. *Tothom*, 26-4-1975, p. 238. Dades de desembre de 1973.
3. *Tothom*, 3-7-1971. Editorial: «La dona a casa! És vàlida aquesta expressió?».

4. H. SAAVEDRA-MITJANS, *Dones treballadores. La fàbrica, espai de creació d'identitats* (treball final de màster), Universitat Autònoma de Barcelona, 2012. <https://ddd.uab.cat/record/170528>
5. M. M. ROCA, *El Món era a fora. L'educació sentimental de les dones catalanes durant el franquisme*, Barcelona: Planeta, 2001.

rimoni

MERITXELL FERRÉ BALDRICH. Universitat Rovira i Virgili

PATRIMONI: INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR DE LA DONA

El 28 de març de 1909 s'inaugurà a Barcelona la Biblioteca Popular de la Dona, que fou la primera biblioteca per a dones de tota Europa. La seva impulsora fou Francesca Bonnemaison, bibliotecària de l'Obra de les Bones Lletres de la parròquia de Santa Anna, que va transformar l'espai de beneficència en biblioteca per a dones obreres. El 1910, davant de l'èxit de la proposta, la Biblioteca Popular va passar a unes dependències del carrer d'Elisabets i va començar a funcionar amb autonomia de l'Obra de les Bones Lletres i, per tant, es va desvincular de la tutela directa de l'Església.¹ Aquest pas també va significar un canvi en el nom i en l'activitat de la institució: a partir de 1910 seria batejada com a Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona i a més del servei de biblioteca s'hi oferiria formació per a les dones.²

L'ànima i fundadora de l'Institut, Francesca Bonnemaison i Farriols (Barcelona, 1872-1949), va destacar com a pedagoga i promotora de l'educació femenina popular. Filla d'una important família de botiguers de la ciutat, el 1893 es va casar

amb Narcís Verdager i Callís. Amb aquest matrimoni, Bonnemaison es va introduir en l'esfera de la intel·lectualitat burgesa i catalana. Inspirada per la tasca de les introductores del feminisme reformista d'arrel catòlica, i gràcies als contactes establerts i als seus dots socials, va poder tirar endavant l'ambició pla de crear una biblioteca per a dones.³

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona va tenir un caràcter políticament conservador, tot i que va trencar amb moltes de les limitacions existents a l'època. Va aconseguir modificar el perfil de les virtuts femenines de modèstia i autoabnegació en promoure el valor de l'autoestima entre les alumnes. La seva clara defensa del dret a un treball remunerat per a les dones no casades infringia de manera clara el presupòsit tradicional del monopoli masculí al treball assalariat i la negació a les dones d'una identitat com a treballadores.⁴ La missió de l'Institut era oferir a les dones treballadores l'accés a la cultura, a la formació i a la informació. Les seves sòcies podien participar en conferències i classes de temes tan diversos com ara feminisme, costura, cuina, càlcul mercantil, dactilografia, aritmètica, gramàtica en diverses llengües, taquigrafia o educació física. Més tard, la institució va ampliar els seus serveis de biblioteca i escola amb els de borsa de treball, restaurant, banys i publicacions pròpies. L'èxit i el prestigi van ser tan grans que el nombre de sòcies va anar augmentant any rere any, fins a arribar a les 8.000 l'any 1930.⁵

L'any 1922 l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona es va traslladar al número 7 del carrer de Sant Pere més Baix. L'edifici havia estat reformat i equipat notablement i tenia capacitat per a unes 2.000 alumnes. El cos central corresponia a la Casa Cordelles, una construcció noble del segle XVI o XVII, que va ser construïda per a ús residencial i reformada pel mestre d'obra Josep Fontseré i Mestres l'any 1857. La planta baixa és un dels elements més remarcables de l'immoble; s'hi accedeix per un gran portal adovellat d'intradós, amb una placa a la clau on es pot llegir «Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona». A l'interior, hi ha un ampli pati central i a la planta principal encara s'hi conserva la biblioteca. L'any 2000 l'edifici va ser declarat Bé Cultural d'Interès Local.

El 1930 s'iniciaren classes de conversa d'idiomes. L'Institut també disposava d'una secció d'esports, en què es practicava la natació, la gimnàstica, el tennis o l'excursionisme. Al voltant d'aquesta activitat s'organitzaren molts projectes i col·laboracions, sovint amb el Centre Excursionista de Catalunya, pioner a acceptar sòcies. L'Institut oferia un projecte educatiu complet, innovador i insòlit per a l'època.⁶ El 1935, com una

Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Sala de lectura. Biblioteca General. Col·lecció de postals, Fons Joan Gómez Escofet. Aprox. 1915.

1

2

5

8

11

13

14

16

patrimoni) (re

iniciativa de la secció permanent d'organització i propaganda, va néixer la revista *Claror*. Es tractava d'una publicació destinada a les dones de la burgesia barcelonina. Només se'n van publicar 14 números, ja que la revista va desaparèixer un any després de veure la llum. A *Claror* s'hi podien llegir articles signats pel professorat de l'Institut i també per reconegudes intel·lectuals de l'època com Caterina Albert, Lola Anglada, Aurora Bertrana, Rosa Matheu, Rosa Sensat i la mateixa Bonnemaïson.

L'activitat de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona va estroncar-se amb l'inici de la Guerra Civil, encara que durant un curt període de temps l'any 1937 va formar part de la Xarxa de Biblioteques de la Generalitat de Catalunya amb el nom de Biblioteca Professional Femenina.⁷ L'any 1941, les representants de l'Institut cediren l'edifici a la Diputació de Barcelona davant notari, amb una condició per fer efectiva la donació: que l'edifici s'utilitzés amb el mateix ús per al qual s'havia creat. La biblioteca passà a formar part de la Red de Bibliotecas Populares de la Diputació de Barcelona i l'escola, de la Sección Femenina de Falange Española y de las JONS.⁸ Ja en l'etapa democràtica l'edifici va allotjar l'Institut del Teatre.

Des de l'any 2004, l'edifici, que alberga una biblioteca pública, és conegut com l'Espai Francesca Bonnemaïson i ha esdevingut un indret cultural que fomenta la participació i els drets de les dones i que allotja, a més de la biblioteca (amb un fons especial per a temàtiques de gènere), l'Oficina de les Dones i LGTBI, l'Escola de la Dona i La Bonne, Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaïson.⁹ D'aquesta manera, aquell espai pioner de sociabilitat pròpiament de dones

Imatge de la placa a la clau del portal del número 7 del carrer Sant Pere més Baix de Barcelona

s'ha convertit en l'actualitat en un espai dedicat a la cultura, punt de trobada de dones inquietes i curioses, que com aquelles de principis de segle XX busquen formar-se i adquirir nous coneixements.

La documentació generada per l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona es conserva en la seva majoria a la mateixa biblioteca Francesca Bonnemaïson. Tanmateix, el fons documental que abasta els anys 1909-1935 es troba dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Entre els documents destaquen unes fotografies esplèndides de diverses activitats realitzades per les dones, com classes de cuina, gimnàstica o patronatge, que us convidem a consultar a través del catàleg en línia de l'Arxiu Municipal de Barcelona. ■

Notes

1. Esther CORTADA, «Feminisme i educació a inicis del segle XX», en DD.AA., *Pedagogia, política i transformació social (1900-1917)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 219.
2. Isabel SEGURA SORIANO, *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, 1909-2003*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
3. Dolors MARÍN, *Francesca Bonnemaïson: educadora de ciutadanes*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 2004; biografia de Francesca Bonnemaïson a *Diccionari Biogràfic de Dones*, www.dbd.cat/, consultada el 16 de desembre de 2017.
4. Mary NASH, «Feminisme català i presa de consciència de les dones», *Literatures*, núm. 5, II època (2007).
5. Montserrat DUCH PLANA; Montserrat PALAU VERGÉS, «Identidad de género y sociabilidad femenina en Barcelona (1909-

1936)», comunicació presentada al XVI Coloquio de AEIHM (Asociación Española de Investigación Histórica de las Mujeres), Salamanca, 2012.

6. Pilar GODAYOL, «L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona: educar en femení i en català», *Anuari Verdaguer*, núm. 17 (2009), p. 359-371.

7. Anna CABÓ CARDONA, «Biblioteca Popular Francesca Bonnemaïson, 1909-1995: història i ús actual», *Item*, núm. 17 (1995), p. 66-73.

8. Biografia de Francesca Bonnemaïson a *Diccionari Biogràfic de Dones*, www.dbd.cat/, consultada el 16 de desembre de 2017.

9. Carme PORTA ABAD (coord.), *Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaïson*, Barcelona: Associació Promotora del Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaïson, 2003.

ssenyas

Rosa TORAN
**Història
contemporània
del Masnou**
El Masnou: Ajuntament
del Masnou i Arxiu Municipal,
2017. 894 p.

Aquest llibre és el resultat d'un estudi extens i ambiciós, de llarga durada en la recerca i la redacció, que aconsegueix filar detingudament el teixit social, polític i econòmic del Masnou des del seu naixement com a municipi l'any 1812 fins a l'adveniment de la democràcia i la constitució de l'ajuntament de l'any 1979.

El llibre està estructurat en set capítols, el primer dels quals apunta alguns temes referits a les etapes històriques anteriors a la independència municipal. El segon capítol és el més extens en l'ordre temporal, atès que abasta tot el període del segle XIX des de la creació del municipi; en contempla tots els conflictes armats, però també l'activitat marinera o la construcció del ferrocarril Barcelona-Mataró. El segle XX es divideix en els períodes que ha determinat la història general del país: les tres dècades inicials, la Segona República, la guerra i la revolució, la dictadura franquista i, per acabar, l'horitzó posterior a la mort de Franco. A més de tot això, Rosa Toran dedica un capítol a observar l'evolució de la població, el creixement i també alguna davallada demogràfica. Tot plegat es tanca amb un índex onomàstic i toponímic que ha de ser de gran utilitat per a la consulta. El llibre està il·lustrat amb la reproducció de fotografies i documents entre les pàgines del text, a més de contenir dos plec a tot color amb reproduccions de documents, elements patrimonials, fotografies, etc.

Si bé l'estructura de l'obra segueix els temps històrics generals, cada capítol es perfila seguint el desenvolupament local, en part sota la influència política en els afers municipals. Estudia també la sociabilitat característica de cada període, concretant les particularitats pròpies de cada lloc, algunes determinades per l'emplaçament geogràfic.

En resum, és una recerca de pes que de ben segur marca un abans i un després en el coneixement de la història del Masnou.

JOSEP SANTESMASES I OLLÉ. CCEPC

Carles QUEROL I
ROVIRA
Relats republicans
Sant Sadurní d'Anoia,
1931-1939
Sant Sadurní d'Anoia: Llopart
Impressions, 2017. 986 p.

L'historiador Carles Querol ha aplegat en aquest llibre la recerca realitzada al llarg de molts anys sobre el període republicà (1931-1939) a la vila de Sant Sadurní d'Anoia. Les seves 986 pàgines són una bona mostra de la quantitat d'informació obtinguda que, eficientment treballada i travada, ha donat com a resultat aquesta obra. Querol estructura els *Relats republicans* en vuit relats i un epíleg, precedits d'un pòrtic, una presentació i tres pròlegs (nacional, comarcal i local), completats per uns annexos, una bibliografia i una relació de fonts documentals consultats. El primer relat descriu la situació econòmica, política, social i cultural de Sant Sadurní d'Anoia entre 1900 i 1930, fent aturades especials en la Mancomunitat de Catalunya i la dictadura de Primo de Rivera.

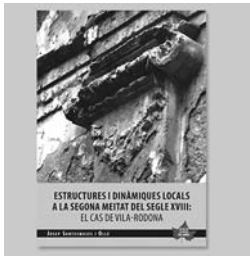
El segon relat gira al voltant de les eleccions municipals i de la proclamació de la República l'abril de 1931. En el tercer s'analitza la vida municipal, religiosa, econòmica, social i cultural de la vila entre 1931 i 1936. En els relats quart i cinquè es tracten els dos grans conflictes que trasbalsaren la vila: la vaga de Can Codorniu de 1931 i el conflicte rabassaire de Can Guineu. Ambdós relacionats amb els Fets d'Octubre de 1934.

Els relats sisè i setè es dediquen a la Guerra Civil. En el sisè s'analitza la revolució de 1936 en tota la seva complexitat i contradiccions, i en el setè s'estudia l'impacte de la guerra sobre la gent de la vila. Finalment, el vuitè està dedicat a l'estudi exhaustiu de la repressió franquista entre 1939 i 1949.

Un dels aspectes més destacats dels *Relats republicans* de Carles Querol és que dona la veu als protagonistes, ja que bona part del llibre es fonamenta en els relats escrits per quinze sadurninencs que visqueren plenament la Segona República i la Guerra Civil espanyola i que ens ofereixen la seva visió particular sobre ambdues. La tasca reeixida de l'autor ha estat la de teixir una història col·lectiva a partir dels relats individuals. Tot plegat, perfectament il·lustrat amb fotografies dels anys republicans.

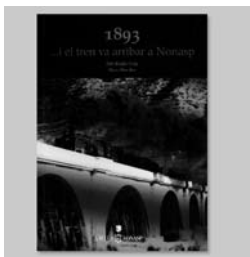
RAMON ARNABAT. URV-ISOCAC

DE tria **novetats**)

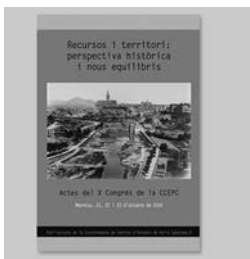
J. SANTEMASES
Estructures i dinàmiques locals a la segona meitat del segle XVIII: el cas de Vila-rodona
 Valls / Vila-rodona: Cossetània Edicions / Ajuntament de Vila-rodona, 2017. 317 p., 19,90 €.

Aprofundit estudi sobre la segona meitat del segle XVIII a Vila-rodona dividit en quatre parts. La primera contempla el moviment demogràfic i l'estructuració política, senyorial i eclesiàstica, a més del creixement urbanístic i de l'hospital dels pobres. La segona fa referència a la construcció de la nova església, en dues fases. La tercera tracta extensament la conflictivitat constant pel domini del poder local durant tres dècades, protagonitzada sobretot per Pau Marrugat. I finalment la quarta part se centra en el convent de Sant Llorenç, de l'orde dels servites, fixant-se sobretot en els aspectes econòmics.

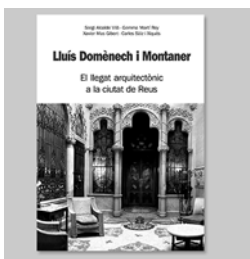
J.M. RÁFALES VIDAL; M. RIUS ROC
1893... i el tren va arribar a Nonasp
 Nonasp: Amics de Nonasp, 2017. 117 p., 15 €.

Estudi que contempla el projecte de ferrocarril i la seva vinculació amb la vila de Nonasp, situada a l'aiguabarreig del riu Algars amb el Matarranya. En la primera part s'estudia el projecte, la mobilització de la vila perquè hi passés la línia que connectava Móra la Nova i Casp, la construcció de túnels i ponts, el trajecte, les restes materials que encara queden de les obres, la remodelació de la via i la modernització dels ferrocarrils, a més dels objectes relacionats amb el món del ferrocarril que es poden veure al museu de Nonasp. La segona part correspon a la biografia amb imatges de més de 50 treballadors de ferrocarrils de Nonasp o persones vinculats amb la seva estació. Completen l'obra diferents imatges, algunes més recents i d'altres d'antigues, relacionades amb la via i els ferrocarrils al seu pas per la zona de Nonasp.

I. CUADROS VILA; O. FORT MARRUGAT (dir.)
Recursos i territori
 Valls: Cossetània Edicions; CCEPC; IRMU; Centre d'Estudis del Bages, 2017. 702 p., 22,90 €.

Publicació que recull les actes del X Congrés de la CCEPC, celebrat a Manresa l'octubre de 2016, amb un total de 46 treballs. El congrés es va estructurar en quatre àmbits: alimentació, poblament, comunicacions i energia. Volia donar a conèixer i debatre treballs històrics, científics i tècnics al voltant del fet que el sòl, el subsòl, els minerals, els boscos, les aigües continentals, els oceans, l'atmosfera, la radiació solar, els éssers vius... posen a la nostra disposició una sèrie de recursos que la societat transforma i posa al servei de les diferents necessitats de subsistència.

S. ALCALDE; G. MARTÍ; X. MAS; C. SÁIZ
Lluís Domènech i Montaner
El llegat arquitectònic a la ciutat de Reus
 Canet de Mar: Centre d'Estudis Lluís Domènech i Montaner, 2017. 320 p., 15 €.

Nova publicació on s'explica la vida i l'obra de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner. En la primera part s'analiza tota la seva vida i les diferents claus per entendre la seva obra arquitectònica i evolució. La segona part s'endinsa en la vida i l'obra realitzada a la ciutat de Reus, de la qual detalla els diferents projectes: els pavellons de l'Institut Pere Mata, els vestíbuls del Círcol de Reus i del Teatre Circ, la Casa Navàs, la Casa Rull, la capella Margenat, la biblioteca de Pau Font de Rubinat, el cinema Kursaal, la Casa Gasull, el magatzem Llopis i la Casa Llopis Borràs.

DD.AA.
Capelles, ermites, esglésies
IX Trobada de Centres d'Estudis i d'Estudiosos d'Eramprunyà
 Gavà: Associació d'Amics del Museu de Gavà i Centre d'Estudis de Gavà, 2017. 117 p., 15 €.

Actes de la IX Trobada de Centres d'Estudis i Estudiosos d'Eramprunyà, on es presentaren prop d'una trentena d'articles sobre capelles, ermites, esglésies i religiositat des de la prehistòria fins a l'actualitat a les diferents localitats que antigament formaven part de la baronia d'Eramprunyà. En aquesta publicació s'analiza la construcció i destrucció de temples, les formes d'eremitisme i religiositat popular, els canvis d'assentaments i d'enterraments, la vida religiosa i les diferents capelles, ermites i esglésies a Begues, Castelldefels, Gavà, Sant Climent de Llobregat i Viladecans.

**Josep Andreu
BOSCH VALERO**
**L'esport
valencià durant
la Guerra Civil
(1936-1939)**

València: Institució
Alfons el Magnànim,
2017. 208 p., 15 €.

Publicació que tracta el món esportiu a la província de València entre 1936 i 1939, partint dels inicis de l'esport a finals del segle XIX fins a arribar a la Segona República. Estudia el món esportiu durant la Guerra Civil amb una mirada a les diferents entitats, societats i clubs; les seleccions valencianes i els i les esportistes que hi pertanyien; les competicions, com l'Olimpiada Obrera d'Anvers de 1937; l'esport recreatiu i els esdeveniments esportius benèfics; la influència de la guerra i els incidents violents, i les relacions amb la política i la premsa durant la guerra. Finalment es parla dels primers anys de la dictadura, marcats per la repressió, el control polític i el canvi de denominacions, acompanyats de la reorganització del futbol i les instal·lacions esportives.

**A. SERRES
BUENAVENTURA**
**Notícies
del Pinell
(1811-1938)**

Calaceit: Associació
Cultural Pi del Broi, 2017.
232 p., 20 €

Recull de les notícies aparegudes a la premsa referides a la vila del Pinell de Brai entre 1811 i 1938. La publicació recull la transcripció de les diferents notícies i les agrupa en diversos capítols temàtics, amb una breu introducció de l'evolució històrica seguida de les informacions per ordre cronològic: les comunicacions viàries i ferroviàries, la manca d'aigua potable, i diferents fets classificats com a bèl·lics, polítics, econòmics, socials i delictius, administratius, sanitaris, escolars i religiosos. Completen el llibre la relació de periòdics i la bibliografia sobre aquesta població.

**N. RASPALL i
ROVIROSA**
**Jaume Roviroca
Castellet, l'hereu
Rocaspansa 1640 -
Constantí 1704**

Vilafranca del Penedès:
Institut d'Estudis
Penedesencs, 2017. 155 p.,
18 €.

Biografia de Joan Roviroca Castellet, hereu de Rocacrespa (Cubelles), que presenta la seva vida dins del context històric, des del seu naixement el 1640, poc després del Corpus de Sang i l'inici de la Guerra dels Segadors, fins a la seva mort el 1704, en els primers moments de la Guerra de Successió. L'obra n'estudia l'arbre genealògic, la trajectòria personal i les relacions familiars, en connexió amb la vida quotidiana dels pobles de la zona, marcada per les pestes, les sequeres i els conflictes bèl·lics. Finalment, analitza els testaments familiars del primer terç del segle XVIII, dels quals es descobreixen noves dades.

E. DEU BAIGUAL
**Sabadell, 1936:
economia, societat i
política**

Barcelona: Universitat
Autònoma de Barcelona,
Fundació Bosch i
Cardellach i Publicacions
de l'Abadia de Montserrat,
2017. 303 p., 25 €.

El llibre fa un repàs de la població de Sabadell al 1936. Els temes que tracta inclouen la trama urbana; els diferents sectors productius com ara el sector agrari, la construcció i el sector industrial, amb especial dedicació al món del tèxtil i de la confecció; els comerços i serveis; la riquesa rústica i urbana, i la seva distribució: nivell de vida, salaris, relacions laborals, serveis socials i privilegis dels rics. La part final se centra en la política sabadellenca: els partits i els perfils de la dreta i l'esquerra del municipi; els sindicats i la patronal; la conflictivitat política i sociolaboral, i les confrontacions polítiques durant la Segona República i la seva relació amb els conflictes laborals.

J. VILAR i VERGÉS
Els trabucaires

Girona: Diputació de
Girona, 2017. 96 p., 14 €

Publicació divulgativa que ens apropa a la història i la realitat dels trabucaires, amb les seves accions a la Primera Guerra Carlina, la lluita que van continuar després de la contesa amb el trabuc a la mà, els principals dirigents, les diferents accions per les muntanyes gironines (especialment pel Ripollès, la Garrotxa, la Selva i part de l'Alt Empordà), la participació en la Guerra dels Matiners, més endavant, i la posterior desaparició. El llibre també s'endinsa en les llegendes populars de trabucaires i en les visions i l'imaginari que es mostren a través de la literatura, les cançons, el teatre i el cinema, entre altres manifestacions.

noticiari

168

1 Agenda

■ 10ns Tallers i Jornades de Memòria Oral: «Memòria fotogràfica»

TORROELLA DE MONTGRÍ, 1 DE FEBRER.

ORGANITZA: MUSEU DE LA MEDITERRÀNIA.

■ Conferència «Les Caves Marguery. Història d'una marca espluguina» i presentació de la III Miscel·lània «Records de gent gran»

ESPLUGUES DE LLOBREGAT, 1 DE FEBRER.

ORGANITZA: GRUP D'ESTUDIS D'ESPLUGUES.

■ Jornades «Preservar el patrimoni ferroviari»

MANRESA, 3 DE FEBRER. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS DEL BAGES.

■ Exposició «El món de Gaspar de Portolà»

LLEIDA, FINS AL 15 DE FEBRER. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCs.

■ Exposició «Ruixats de foc: els bombardeigs franquistes a les comarques tarragonines i ebreques»

VILA-SECA, DEL 19 DE GENER AL 17 DE FEBRER.

ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS VILA-SECANS

MARIA ELENA MASERAS.

■ 10ns Tallers i Jornades de Memòria Oral: «La Guerra Civil en la memòria personal. El patrimoni en perill. Pere Rius en el record de la seva filla»

REUS, 23 DE FEBRER. ORGANITZA: CARRUTXA.

■ Itineraris per la Història de l'Hospitalet de l'Infant: El camí ral del Coll de Balaguer

L'HOSPITALET DE L'INFANT, 25 DE FEBRER. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET DE L'INFANT.

■ 10ns Tallers i Jornades de Memòria Oral:

«Memòria fotogràfica»

TORROELLA DE MONTGRÍ, 1 DE MARÇ. ORGANITZA:

MUSEU DE LA MEDITERRÀNIA.

■ Màrius Torres: pel dolor a la joia. L'Atri dels Gentils (humanisme i transcendència)

LLEIDA, 9 I 10 DE MARÇ. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCs.

■ 10ns Tallers i Jornades de Memòria Oral:

«Tortells, mones i garlandes al Penedès»

SANT PAU D'ORDAL, 10 DE MARÇ. ORGANITZEN:

INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS I CENTRE

D'ESTUDIS DE SUBIRATS.

■ XIV Trobada de Centres d'Estudis del Penedès LA LLACUNA, 10 DE MARÇ. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

■ Itineraris per la Història de l'Hospitalet de l'Infant: El tram de la Via Augusta a la zona de l'Almadrava

L'HOSPITALET DE L'INFANT, 18 DE MARÇ. ORGANITZA: CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET DE L'INFANT.

■ I Congrés de Pedra Seca Terres de Lleida

LLEIDA, 23 I 24 DE MARÇ. ORGANITZA: CENTRE

D'ESTUDIS COMARCALS DEL SEGRITÀ.

■ Assemblea de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

LLEIDA, 17 DE MARÇ. ORGANITZEN: COORDINADORA

DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA I

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCs.

■ XIV Jornades d'Història Local i Patrimoni

Cultural a Menorca

ALAIOR, 9, 10 I 11 DE MARÇ. ORGANITZA:

CENTRE D'ESTUDIS LOCALS D'ALAIOR.

2 Noticiari

XIV EDICIÓ DEL RECERCAT. JORNADA DE CULTURA I RECERCA LOCALS

Els dies 13, 14 i 15 d'abril de 2018 se celebrarà a Manresa, Capital de la Cultura Catalana 2018, la catorzena edició del Recercat. Jornada de Cultura i Recerca Locals, que cada any organitza l'Institut Ramon Muntaner, en aquesta ocasió amb la col·laboració del Centre d'Estudis del Bages i de l'Ajuntament de Manresa.

Com en les edicions anteriors, el Recercat inclourà la fira de centres d'estudis, taules rodones, presentacions, projeccions de documentals i exposicions. Properament podreu consultar-ne el programa definitiu a l'enllaç

www.irmu.org/projects/recercat.

XII TROBADA D'ENTITATS DE RECERCA LOCAL I COMARCAL DEL MARESME, DEDICADA A L'AIGUA A LA COMARCA

El 5 de maig de 2018 se celebrarà a la Sala de Plens de l'Ajuntament de Dosrius la XII Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme, organitzada pels centres d'estudis del Maresme, l'Arxiu Comarcal del Maresme, l'Ajuntament de Dosrius, l'Institut Ramon Muntaner i la CCEPC.

En aquesta edició, la trobada portarà el títol «Aigua! Recurs vital, social, cultural i econòmic al Maresme», amb el qual es vol donar cabuda a tota mena de comunicacions relacionades amb els elements naturals, patrimonials i antròpics

vinculats a l'aigua dolça al Maresme: fonts, basses i safareigs, pous i mines, molins, pous de glaç, infraestructures hidràuliques, rieres i torrents..., que han deixat petja al nostre territori. Tothom que vulgui col·laborar amb la trobada aportant-hi una comunicació té temps fins al 5 de febrer per enviar-ne el títol i el resum a l'adreça arxiu@dosrius.cat.

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Senjencs), Joan Busqueta (UdL), David Cao (P. Estudis Osonencs), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Narcís Figueras (UOC), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Manuel Pastor (Institució Alfons el Magnànim), Antoni Planas (Institut d'Estudis Baleàrics), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Saguer (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberto (MHC), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorquina. UIB), Marina Miquet (MHC), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Josep M. Sans Travé (ANC), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB) <http://www.sre.urv.es/irmu/plecs/>.

Revista editada per:

Amb el suport de: